

ԵՐԵՎԱՆԻ ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏ

ЕРЕВАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИСТОРИЧЕСКИЙ ФАКУЛЬТЕТ

YEREVAN STATE UNIVERSITY
FACULTY OF HISTORY

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒՅԹ
ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՀԱՆԴԵՍ

ИСТОРИЯ И КУЛЬТУРА
АРМЕНОВЕДЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

HISTORY AND CULTURE
JOURNAL OF ARMENIAN STUDIES

№ 2

ԵՐԵՎԱՆ - ԵՐԵՎԱՆ - YEREVAN
ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, ИЗДАТЕЛЬСТВО ЕГУ, YSU PRESS
2020

**Հրատարակվում է Երևանի պետական համալսարանի
Պատմության ֆակուլտետի գիտական խորհրդի որոշմամբ**

Գլխավոր խմբագիր՝ պ.գ.դ., պրոֆ. **Էդիկ Մինասյան**
խմբագրական խորհուրդ՝

Արման Եղիազարյան (խմբագիր, պ.գ.դ., պրոֆ.), **Արամ Սիմոնյան** (ԵՊՀ Հայագիտական հետազոտությունների ինստիտուտի տնօրեն, ՀՀ ԳԱԱ թղթ. անդամ, պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Մելքոնյան** (ՀՀ ԳԱԱ ակադեմիկոս, պ.գ.դ., պրոֆ.), **Ալբերտ Ստեփանյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայկ Ավետիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայրապետ Մարգարյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Լևոն Զուգասզյան** (արվեստագիտ. դոկտ., պրոֆ.), **Համլետ Պետրոսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հայկազ Հովհաննիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Ներսիսյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Աշոտ Հայրունի** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Վալերի Թունյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Վանիկ Վիրաբյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Ռաֆիկ Նահապետյան** (պ.գ.դ., պրոֆ.), **Հակոբ Հարությունյան** (պ.գ.դ., դոց.), **Հովիկ Գրիգորյան** (պ.գ.թ., դոց.), **Մխիթար Գաբրիելյան** (պ.գ.թ., դոց.), **Էդգար Հովհաննիսյան** (պ.գ.թ., դոց.), **Տիգրան Գևորգյան** (պ.գ.թ.):

Главный редактор - докт. ист. наук, проф. **Эдик Минасян**
Редакционная коллегия:

Арман Егиазарян (редактор, д.и.н., проф.), **Арам Симонян** (директор Института Арменологических исследований ЕГУ, членкор. АН РА, д.и.н., проф.), **Ашот Мелконян** (академик АН РА, д.и.н., проф.), **Альберт Степанян** (д.и.н., проф.), **Айк Аветисян** (д.и.н., проф.), **Айрапет Маргарян** (д.и.н., проф.), **Левон Чугасзян** (докт. искусствовед. наук, проф.), **Гамлет Петросян** (д.и.н., проф.), **Айказ Оганесян** (д.и.н., проф.), **Ашот Нерсисян** (д.и.н., проф.), **Ашот Айруни** (д.и.н., проф.), **Валерий Тунян** (д.и.н., проф.), **Ваник Вирабян** (д.и.н., проф.), **Рафик Наапетян** (д.и.н., проф.), **Акоб Арутюнян** (д.и.н., доц.), **Овик Григорян** (к.и.н., доц.), **Мхитар Габриелян** (к.и.н., доц.), **Эдгар Оганнисян** (к.и.н., доц.), **Тигран Геворгян** (к.и.н.).

Editor-in-Chief - Doctor of Sciences, prof. **Edik Minasyan**
Editorial Board:

Arman Yeghiazaryan (editor, Doctor of Sciences, prof.), **Aram Simonyan** (Director of YSU Institute for Armenian Studies, Corresp. member of NAS RA, Doctor of Sciences, prof.), **Ashot Melkonyan** (Academician of NAS RA, Doctor of Sciences, prof.), **Albert Stepanyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hayk Avetisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hairapet Margaryan** (Doctor of Sciences, prof.), **Levon Chugaszyan** (Doctor of Arts, prof.), **Hamlet Petrosyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Haikaz Hovhannisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Ashot Nersisyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Asot Hayruni** (Doctor of Sciences, prof.), **Valeri Tunyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Vanik Virabyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Rafik Nahapetyan** (Doctor of Sciences, prof.), **Hakob Harutunyan** (Doctor of Sciences, associate prof.), **Hovik Grigoryan** (PhD in History, associate prof.), **Mkhitar Gabrielyan** (PhD in History, associate prof.), **Edgar Hovhannisyan** (PhD in History, associate prof.), **Tigran Gevorgyan** (PhD in History).

ISSN 1829-2771

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ
СОДЕРЖАНИЕ / CONTENT

ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Սեյրան Չաքարյան - ԳՐԻԳՈՐ ՏԱԹԵՎԱՅՈՒ ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹՅԱՆ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ, ԳԱՂԱՓԱՐՆԵՐԸ ԵՎ ԻՄԱՍՏԱՍԻՐՄԱՆ ԵՂԱՆԱԿԻ ՅՈՒՐԱՅԱՏԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.....	8
Сейран Закарян - ИСТОЧНИКИ ФИЛОСОФИИ ГРИГОРА ТАТЕВАЦИ, ЕГО ИДЕИ И СПЕЦИФИКА ЕГО СПОСОБА ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ.....	16
Seyran Zakaryan - GRIGOR TATEVATSI'S PHILOSOPHICAL SOURCES, IDEAS AND PECULIARITIES OF THE WAY OF PHILOSOPHIZING.....	17
Հասմիկ Ամիրջանյան - ՂՈՒԿԱՍ ԿԱՐՆԵՅՈՒ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀՈԳԵԿՈՐ-ՎԱՐՉԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻ ԿԱՆՈՆԱԿԱՐԳՄԱՆ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ.....	19
Асмик Амирджанян - ДУХОВНО-АДМИНИСТРАТИВНАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ГУКАСА КАРНЕЦИ.....	27
Hasmik Amirjanyan - ADMINISTRATIVE-SPIRITUAL ACTIVITIES OF GHUKAS KARNETSI.....	28
Վարդան Միսիրջանյան, Գոհար Ղամբարյան - ՏԵՂԵԿԱՏՎԱԿԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄ. ՍԵՎԱՆԼԱ ԼՅԻ ԱՎԱԶԱՆԻ ԲՆԱԿԱՎԱՅՐԵՐԸ XIX ԴԱՐԻ 30-ԱՎԱՆՆԵՐԻՆ.....	29
Вардан Мхитарян, Гохар Гамбарян - ИНФОРМАЦИОННАЯ ВОЙНА: НАСЕЛЕННЫЕ ПУНКТЫ БАСЕЙНА ОЗЕРА СЕВАН В 30-Х ГОДАХ XIX ВЕКА.....	39
Vardan Mkhitaryan, Gohar Ghambaryan - INFORMATION WAR: SETTLEMENTS OF THE LAKE SEVAN BASIN IN THE 30s of XIX.....	39
Լիլիթ Մակարյան - ԱՊԱՐԱՆԻ ՎԱՐԴԵՆԻՍ ԳՅՈՒՂԻ ՎԵՐԱԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԵՎ ՏԵՂԻ ԵՎԵՂԵՑԻՆԵՐԻ ԱՆՎԱՆ ԵՇԳՐՏՄԱՆ ՀԱՐՑԵՐԻ ՇՈՒՐԶ.....	45
Лилит Макарян - К ВОПРОСУ О ПЕРЕСЕЛЕНИИ СЕЛА ВАРДЕНИС АПАРАНА И УТОЧНЕНИИ НАЗВАНИЙ МЕСТНЫХ ЦЕРКВЕЙ.....	49
Lilit Makaryan - ON RESETTLEMENT ISSUE OF VARDENIS VILLAGE OF APARAN AND NAME CLARIFICATION OF LOCAL CHURCHES.....	49
Ֆելիքս Մովսիսյան - ՌՈՒՄԱՅԱՅ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆ ՄԱՍՈՒԼԸ XIX ԴԱՐԻ ԻՏԱԼԱԿԱՆ ԱԶԳԱՅԻՆ-ԱԶԱՏԱԳՐԱԿԱՆ ՊԱՅՔԱՐԻ ՄԱՍԻՆ.....	50
Феликс Мовсисян - ПЕРИОДИЧЕСКАЯ ПЕЧАТЬ РОССИЙСКИХ АРМЯН ОБ ИТАЛЬЯНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНО-ОСВОБОДИТЕЛЬНОЙ БОРЬБЕ XIX ВЕКА.....	66
Felix Movsisyan - ARMENIAN PERIODICALS OF RUSSIA ON THE 19TH CENTURY NATIONAL STRUGGLE OF ITALY.....	67
Սուսաննա Առաքելյան - ԲԱՔԿԻ ՀԱՅՈՑ ՄԱՐԴԱՍԻՐԱԿԱՆ ԸՆԿԵՐՈՒԹՅԱՆ ԿՐԹԱԿԱՆ-ԼՈՒՄԱՎՈՐԱԿԱՆ ԵՎ ԴՊՐՈՑԱՍՏԵՂԾ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ 1864-1896 ԹԹ.....	69

Сусанна Аракелян – ОБРАЗОВАТЕЛЬНО-ПРОСВЕТИТЕЛЬСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРМЯНСКОГО ГУМАНИТАРНОГО ОБЩЕСТВА БАКУ И СТРОИТЕЛЬСТВО ШКОЛ В 1864-1896.	87
Susanna Arakelyan – EDUCATIONAL AND SCHOOL-BUILDING ACTIVITIES OF ARMENIAN HUMANITARIAN SOCIETY OF BAKU IN 1864-1896.	87
Գեղամ Բաղայան – ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ՊԱՏՄԱԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՆԿԱՐԱԳԻՐԸ ՄԵԾ ԵՂԵՌՆԻ ՆԱԽՕՐԵԻՆ [Սևերակի, Ջերմուկի, Միդիատի, Մծբինի (Նիսիբին) և Վերանշեհիրի գավառները].....	88
Гегам Бадалян – ИСТОРИКО-НАРОДНОЕ ОПИСАНИЕ ЗАПАДНОЙ АРМЕНИИ НАКАНУНЕ ГЕНОЦИДА АРМЯН (Северакский, Джермукский, Мидиатский, Мцбинский (Нисибинский) и Вераншехирский уезды).	115
Gegham Badalyan – HISTORICAL-NATIONAL DESCRIPTION OF WESTERN ARMENIA ON THE EVE OF THE ARMENIAN GENOCIDE (provinces Severak, Jermuk, Midiat, Mtsbin (Nisibin) and Veranshehir).	115
Աննա Վարդանյան – ԴԻԱՆԱ ԱԲԳԱՐ. ՀԱՅ-ԵԱՊՈՆԱԿԱՆ ՊԱՏՄԱՇԱԿՈՒԹՅՈՒՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿՈՒՆՔՆԵՐԸ	117
Анна Варданян – ДИАНА АБГАР - «МАТЬ АРМЕНИИ НА ДАЛЬНЕМ ВОСТОКЕ»: ЖИЗНЬ И ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ. ПО СЛЕДАМ ИСТОКОВ АРМЯНО-ЯПОНСКИХ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНЫХ ОТНОШЕНИЙ.	123
Anna Vardanyan – DIANA ABGAR -“MOTHER OF ARMENIA IN THE FAR EAST”: LIFE AND ACTIVITIES. TRACING BACK TO ARMENIAN-JAPANESE HISTORICAL AND CULTURAL RELATIONS.	124
Գայանե Հովհաննիսյան – ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԻՆՔՆԱԿԱՐ ՄԱՐԶԻ ԲՆԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆԸ ԸՍՏ 1926 Թ. ՀԱՄԱՄԻՈՒԹԵՆԱԿԱՆ ՄԱՐԴԱՀԱՄԱՐԻ ՏՎՅԱԼՆԵՐԻ	125
Гаяне Оганнисян – НАСЕЛЕНИЕ НАГОРНО-КАРАБАХСКОЙ АВТОНОМНОЙ ОБЛАСТИ ПО ВСЕСОЮЗНОЙ ПЕРЕПИСИ 1926 г.	132
Gayane Hovhannisyan – POPULATION OF THE NAGORNO-KARABAKH AUTONOMOUS REGION ACCORDING TO THE ALL-UNION CENSUS (1926).	133
Արտակ Խաչատրյան – ԲՈՆԵՎԻԿՅԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ ԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐՑԻՆ ՆԱԽԱԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ.....	134
Артак Хачатрян – НАЦИОНАЛЬНЫЙ ВОПРОС В ВОСПРИЯТИИ БОЛЬШЕВИСТСКОЙ ПАРТИИ В ДОСОВЕТСКИЙ ПЕРИОД (1903-1917 гг.).....	141
Artak Khachatryan – NATIONAL ISSUE IN THE PERCEPTIONS OF THE BOLSHEVIK PARTY IN THE PRE-SOVIET PERIOD (1903-1917).	141
Մանյակ Երանոսյան – ՀԱԿՈԲ ԶԱՎՐԻՅԱՆԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԶՐՈՒՄՈՒՄ (1916 Թ. ՀՈՒՆԻՍ-ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ)	142
Маняк Ераносян – ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ЯКОВА ЗАВРИЯНА В ЭРЗРУМЕ (ИЮЛЬ-СЕНТЯБРЬ 1916 Г.).....	149
Manyak Yeranosyan – НАКОВ ZAVRIYAN'S ACTIVITIES IN ERZRUM (1916 JULY-SEPTEMBER).	150

Գևորգ Կեսոյան – ԻՐԱԴՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ԹՈՒՐԹԻՎ – ԽՈՐՀՐԴԱՅԻՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆ ՍԱՀՄԱՆԻՆ ՀԱՅՐԵՆԱԿԱՆ ՄԵԾ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ.....	151
Геворг Кесоян – СИТУАЦИЯ НА ГРАНИЦЕ ТУРЦИЯ-СОВЕТСКАЯ АРМЕНИЯ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ.....	159
Gevorg Kesoyan – THE SITUATION ON THE TURKISH-SOVIET ARMENIAN BORDER DURING THE GREAT PATRIOTIC WAR.....	160
Արման Սաֆարյան – ՀԱՅ ՀՐԱՊԱՐԱԿԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԱՎԱՆ-ԴՈՒՅԹՆԵՐԻ ԴԵՐԸ՝ ՄՈՒՆԻՏԻՄԵՆՏԻՎԱԿԱՆ ՀԱՐԹԱԿՆԵՐՈՒՄ ԲԱՎ-ՊԱՀՊԱՆԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱՀԱՐՅԵՐԻ ԼՈՒՍԱԲԱՆՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ.....	161
Арман Сафарян – РОЛЬ ТРАДИЦИЙ АРМЯНСКОЙ ПУБЛИЦИСТИКИ В ПРОЦЕССЕ ОСВЕЩЕНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ ПРОБЛЕМАТИКИ В МУЛЬТИМЕДИЙНОМ ПРОСТРАНСТВЕ.....	164
Arman Safaryan – THE ROLE OF ARMENIAN OPINION JOURNALISM IN THE COVERAGE OF ECOLOGICAL ISSUES IN MULTIMEDIA.....	165
Սարգիս Սկրտչեան – ՊԱՆԹԻՐՔԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹԻՒՆԸ ԻՐԱՆՈՒՄ 20-ՐԴ ԴԱՐԻ ԿԵՐՉԵՐԻՆ - 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ՍԿԶԲԵՐԻՆ.....	166
Саргис Мкртчян – ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПАНТЮРКИСТСКИХ ОРГАНИЗАЦИЙ В ИРАНЕ В КОНЦЕ XX – НАЧАЛЕ XXI ВЕКОВ.....	174
Sargis Mkrtchian – ACTIVITIES OF PAN-TURKISH ORGANIZATIONS IN IRAN AT THE END OF THE 20TH CENTURY - AT THE BEGINNING OF THE 21ST CENTURY.....	174
Սերի Նաջարյան, Հռիփսիմե Մուրադյան – ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԴԻՐՔՈՐՈՇՈՒՄԸ ՀԱՅՈՑ ՑԵՂԱՍՊԱՆՈՒԹՅԱՆ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ԱՆՈՐՏԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ (2001-2016թթ.).....	176
Мери Наджарян, Рипсима Мурадян – ПОЗИЦИЯ ГЕРМАНИИ В ВОПРОСЕ МЕЖДУНАРОДНОГО ПРИЗНАНИЯ ГЕНОЦИДА АРМЯН (2001-2016 ГГ.).....	183
Meri Najaryan, Hripsime Muradyan – GERMANY’S STAND ON THE ISSUE OF INTERNATIONAL RECOGNITION OF THE ARMENIAN GENOCIDE (2001-2016).....	184
ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՏԵՍՈՒԹՅՈՒՆ / ТЕОРИЯ ИСТОРИИ / THEORY OF HISTORY	
Գևորգ Եաղարյան – ԱՆՑՅԱԼԻ ՊԱՏՄԱԿԱՆԱՑՄԱՆ ԵՎ ԱՆՊԱՐ-ՀԻՆ (ԹՈՄԱՍ ԶԱՐԼԱՅԼԸ ԵՎ ՆՐԱ «ԴԱՐՁԵԱԼ Ի ԿԵՐԱՅ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ» ՀՈՂԿԱԾԸ).....	185
Геворг Тшагарян – НА ПУТИ ИСТОРИЗАЦИИ ПРОШЛОГО (ТОМАС КАРЛЕЙЛЬ И ЕГО СТАТЬЯ «СНОВА ОБ ИСТОРИИ»).....	205
Gevorg Tshagharian – ON THE PATHWAY OF HISTORICIZATION OF THE PAST (THOMAS CARLYLE AND HIS ESSAY «ON HISTORY AGAIN»).....	206
Լիզա Քարիմյան – ՀԱՅ-ԲՅՈՒԶԱՆԴԱԿԱՆ «ԿՈՆՏԱԿՏԱՅԻՆ» ԳՈՏՈՒ Կ. ՀԱՐՈՒԹՅՈՒՆՈՎԱ-ՖԻԴԱՆՅԱՆԻ ՀԱՅԵՑԱԿԱՐԳԸ.....	207
Лица Каримян – КОНЦЕПЦИЯ АРМЯНО-ВИЗАНТИЙСКОЙ “КОНТАКТНОЙ” ЗОНЫ В. АРУТЮНОВОЙ-ФИДАНЯН.....	216

Liza Karimyan - V. ARUTYUNOVA-FIDANYAN'S CONCEPT OF ARMENIAN-BYZANTINE "CONTACT" ZONE. 217

ՀԱՎԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ / АРХЕОЛОГИЯ И ЭТНОГРАФИЯ / ARCHAEOLOGY AND ETHNOGRAPHY

Ֆրինա Բաբայան - ՀՈՍՏՈՒՆ (ՈՍՏԱՆ) ՄԻՋՆԱԴԱՐՅԱՆ ԲՆԱԿԱՏԵՂԻԻ ՊԵՂՈՒՄՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆՔՆԵՐԸ (2005-2006 ԹԹ.) 218

Фрина Бабаян - РЕЗУЛЬТАТЫ РАСКОПОК СРЕДНЕВЕКОВОГО ПОСЕЛЕНИЯ ХОСТУН (2005-2006 ГГ.) 222

Frina Babayan - RESULTS OF EXCAVATIONS AT THE MEDIEVAL SETTLEMENT OF HOSTUN (2005-2006 SEASONS). 223

Ռաֆիկ Նահապետյան - ԲՆԱԿԵՑՄԱՆ ԱՎԱՆԴԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԸ ՀԱՅՈՑ ՄԵՉ (XIX դ. - XX դ. սկիզբ) 228

Рафик Наапетян - ТРАДИЦИОННАЯ СИСТЕМА РАССЕЛЕНИЯ АРМЯН (XIX В. - НАЧАЛО XX В.) 235

Rafik Nahapetyan - THE TRADITIONAL SYSTEM OF SETTLEMENT OF ARMENIANS (XIX CENTURY - BEGINNING OF XX CENTURY). 235

ՍՓՅՈՒՌՔԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ / ДИАСПОРАВЕДЕНИЕ / DIASPORA STUDIES

Արման Եղիազարյան - ՀՅՂ-Ի ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԱՂԹԱԿԱՅՐԵՐՈՒՄ 1920-ԱԿԱՆ ԹԹ. ԵՎ ՀԱՄԱԳԱՂՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՄԱԳՈՒՄԱՐԻ ՀՐԱՎԻՐՄԱՆ ԽՆԴԻՐԸ 237

Арман Егиазарян - ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ АРФ ДАШНАКЦУТЮН В ДИАСПОРЕ В 1920-Е ГОДЫ И ПРОБЛЕМА СОЗЫВА ОБЩЕДИАСПОРНОГО КОНГРЕССА. 247

Arman Yeghiazaryan - ACTIVITIES OF ARF DASHNAKTSUTYUN IN DIASPORA IN THE 1920S AND THE PROBLEM OF CONVENING A DIASPORA CONGRESS. 248

Հայկ Մարտիրոսյան - ՍՓՅՈՒՌՔԱԳՅԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԵՏ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ԿԱՊԻ ԿՈՄԻՏԵԻ ՀԱՄԱԳՈՐԾԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՄՆ-Ի ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔԻ ՀԵՏ..... 249

Айк Мартиросян - СОТРУДНИЧЕСТВО КОМИТЕТА ПО КУЛЬТУРНЫМ СВЯЗЯМ С АРМЯНАМИ ДИАСПОРЫ С АРМЯНСКОЙ ОБЩИНОЙ США. 257

Hayk Martirosyan - COOPERATION OF THE COMMITTEE OF THE CULTURAL RELATIONS WITH ARMENIANS OF DIASPORA WITH THE ARMENIAN COMMUNITY OF THE USA. 257

Էդիկ Մինասյան - ՀԱՄԱՀԱՅՎԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽ-ՍՓՅՈՒՌՔ ԱՌՆՉՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄՐԱԴՆԵՐՄԱՆ ՈՒՂՂՈՒԹՅԱՄԲ 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՄՆԱՍՅԱԿՆԵՐՈՒՄ..... 259

Эдик Минасян - ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕАРМЯНСКИХ ФОНДОВ, ОБЩЕСТВЕННЫХ И БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ОТНОШЕНИЙ АРЦАХ-ДИАСПОРА В ПЕРВЫЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ XXI ВЕКА. 272

Edik Minasyan – ACTIVITIES OF THE ALL-ARMENIAN FUNDS, NGOS AND CHARITABLE ORGANIZATIONS TO STRENGTHEN ARTSAKH-DIASPORA RELATIONS IN THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY. 273

Կարեն Մկրտչյան – ԱՐՏԱԳԱՂԹԸ ԵՎ ԿՐԹԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԸ ԻՐԱՆԻ ՀԱՅ ՀԱՄԱՅՆՔՈՒՄ 274

Карен Мкртчян – МИГРАЦИЯ И ПРОБЛЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В АРМЯНСКОЙ ОБЩИНЕ ИРАНА. 280

Karen Mkrtchyan – MIGRATION AND EDUCATIONAL PROBLEMS IN THE ARMENIAN COMMUNITY OF IRAN. 281

ՄԱՆԿԱԿԱՐԺՈՒԹՅՈՒՆ / ПЕДАГОГИКА / PEDAGOGY

Սերի Հովհաննիսյան – ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ ՆԿԱՏՄԱՄԲ ԱՐԺԵՔԱՅԻՆ ՄՈՏԵՑՈՒՄՆԵՐԸ՝ ԸՍՏ ՂԱԶԱՐՈՍ ԱՂԱՅԱՆԻ (ծննդյան 180-ամյակի առթիվ)..... 282

Мери Оганнисян – ЦЕННОСТНЫЕ ПОДХОДЫ К ОБРАЗОВАНИЮ ПО ГАЗАРОСУ АГАЯНУ. 289

Meri Hovhannisyan – VALUE-BASED APPROACHES TO EDUCATION BY GHAZAROS AGHAYAN. 289

ԳՐԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆ / РЕЦЕНЗИЯ / REVIEW

Էրիկ Գալեգիսի ՄԻՆԱՍՅԱՆ, ՄԱՅՐԱՔԱՂԱՔ ԵՐԵՎԱՆԸ ՀՀ ԱՆԿԱԽՈՒԹՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ (1991-2018 թթ.), ԵՐԵՎԱՆ, ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, 2020, 380 էջ + 16 էջ ՆԵՐՂԻՐ:..... 291

ԲԱԶՄԱԿԱՍՏԱԿ ԱԶԳԱԳՐԱԳԵՏԻ ՆՈՐ ՄԵՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ 293

ՄԻՔԱՅԵԼ ԱՐՄԵՆԻ ՄԱԼԽԱՍՅԱՆ, ԺՈՂՈՎՐԴԱԳՐԱԿԱՆ ԳՈՐԾՆԹԱՑՆԵՐԸ ՀԱՅԱՍՏԱՆՈՒՄ 16-ՐԴ ԴԱՐՈՒՄ-17-ՐԴ ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ԿԵՍԻՆ, ԵՐԵՎԱՆ, ԵՊՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ, 2020, 300 էջ:..... 295

ՀԱՎԵՐԺԻ ՃԱՄՓՈՐԴՆԵՐ 298

ՄԱՀ ԻՄԱՑԵԱԼ. 2020 թ. ԱՐՑԱԽՅԱՆ ՊԱՏԵՐԱԶՄՈՒՄ ԱՆՄԱՀԱՑԱԾ՝ ԵՊՀ ՊԱՏՄՈՒԹՅԱՆ ՖԱԿՈՒԼՏԵՏԻ ՍԱՆԵՐԸ 315

ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ 318

INFORMATION ABOUT THE AUTHORS 320

Ի ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ 322

NOTICE FOR THE AUTHORS 322

Էդիկ Մինասյան

ՀԱՄԱՀԱՅԿԱԿԱՆ ՀԻՄՆԱԴՐԱՄՆԵՐԻ ԵՎ ՀԱՍԱՐԱԿԱԿԱՆ, ԲԱՐԵԳՈՐԾԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐՑԱԽ-ՍՓՅՈՒՌԵ ԱՌԵՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱՄՐԱՊԵՂՄԱՆ ՈՒՂՈՒԹՅԱՄԲ 21-ՐԴ ԴԱՐԻ ԱՌԱՋԻՆ ՏԱՍՆԱՄՅԱԿՆԵՐՈՒՄ

Հիմնաքառեր. հիմնադրամ, սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային, Արցախ, «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, ծրագիր, ԼՂՀ պոստալ և հաշմանդամ պատամարտիկներ, հումանիտար օգնություն, սոցիալական ենթակառուցվածքներ, ազանսպաստ գործունեություն

ՀՀ անկախությունն իր հետ բերեց սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային և այլ ոլորտների բազում հիմնախնդիրներ, որոնց լուծման համար խիստ անհրաժեշտություն էր առաջացել ստեղծելու համահայկական հիմնադրամ: Համայն հայության ջանքերով հավաքված միջոցները անհրաժեշտ էին Հայաստանի Հանրապետության և անկախ Արցախի բազմաթիվ խնդիրների լուծման համար: Խորհրդային Միության կազմում Հայաստանը օգտվում էր խորհրդային կայսրության սոցիալական և տնտեսական միջոցներից, նրա բարիքներից և կարծես լուրջ խնդիրներ չուներ այս ոլորտներում կենտրոնական միջոցների առկայության պայմաններում, որոնք բաժանվում էին խորհրդային հանրապետությունների միջև: Սակայն անկախությունն իր հետ բերեց նոր հիմնախնդիրներ, որոնց, եթե ավելացնենք ավերիչ երկրաշարժի և Ադրբեջանի ու Թուրքիայի կողմից տնտեսական շրջափակման, ինչպես նաև ադրբեջանա-արցախյան պատերազմի ծանր հետևանքները, անհրաժեշտություն էր առաջացել նման հիմնադրամի ստեղծումը: Ահա թե ինչու Երևանում 1992 թ. մարտին ՀՀ Նախագահի հրամանագրով ստեղծվեց «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը՝ որպես հայկական բարեսիրական կազմակերպություն¹: Հիմնադրամի նպատակն էր համայն հայության ներուժի համախմբմամբ, գործադրմամբ աջակցել հայրենիքի զարգացմանն ու բարգավաճմանը: Հիմնական խնդիրներից էին ՀՀ և ԼՂՀ տնտեսությունների զարգացմանն օժանդակելը՝ նրանց ենթակառուցվածքային խնդիրների լուծումը համայն հայության դրամական նվիրատվությունները համախմբելու միջոցով: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի գլխավոր խնդիրներից են 1988 թ. Սպիտակի երկրաշարժի հետևանքները հաղթահարելը, գիտական, կրթամշակութային ու առողջապահական համակարգերի բարելավմանն ու կատարելագործմանը նպաստելը, համազգային կարևորություն ունեցող այլ ծրագրերի իրականացմանը աջակցելը: Հիմնադրամը երկու տասնյակից ավելի մասնաճյուղեր ունի արտերկրի հայ համայնքներում: Այդ միջոցները հավաքվում են հայության կամավոր տուրքերից, անհատ անձանց, ձեռնարկությունների ու կազմակերպությունների հատկացումներից, տարատեսակ միջոցառումներից (ամենամյա հեռախոսամարաթոններ, հեծանվարշավներ, ցուցահանդեսներ և տոնավաճառներ), նվիրատվություններից և այլն: Հիմնադրամի ղեկավար մարմինը հոգաբարձուների խորհուրդն է, որն ի պաշտոնե գլխավորում է ՀՀ Նախագահը, խորհրդի անդամներ են վարչապետը, ՀՀ արտա-

* Հոդվածը ներկայացվել է 23.11.2020 թ., գրախոսվել՝ 29.11.2020 թ., ընդունվել տպագրության՝ 15.12.2020 թ.:

** Հետապոստությունը իրականացվել է ԱՀ կառավարության կողմից ֆինանսավորվող Արցախի Գիտական կենտրոնում անցկացվող «Արցախ-Սփյուռք առնչությունները 20-րդ դարավերջին և 21-րդ դարի սկզբին» գիտական թեմայի շրջանակներում /ծածկագիր scs 19AA-005/:

¹ Տե՛ս «Հայ Սփյուռք» հանրագիտարան, Ե., 2003, էջ 688:

քին գործերի, ֆինանսների, Էկոնոմիկայի նախարարները, Կենտրոնական բանկի նախագահը, Ամենայն Հայոց և Մեծի Տանն Կիլիկիո կաթողիկոսները, Հայ կաթողիկե և Հայ ավետարանական եկեղեցիների հովվապետերը, ՀԲԸՄ-ի, ՀՕՄ-ի, Ամերիկայի հայկական համագումարի, հայ ավանդական կուսակցությունների ներկայացուցիչները, արտերկրի հայ բարերարներ: Հիմնադրամի աշխատանքներում ակտիվ մասնակցություն և մեծ ներդրում ունեն նրա 22 տեղական մարմինները, որոնք ներկայումս գործում են աշխարհի 19 երկրներում: Վերջին յոթ տեղական մարմինները բացվել են 2009-2011 թթ. ընթացքում: Դրանք գործում են ԱՄՆ-ից մինչև Սիրիա, Ուրուգվայ, Ռումինա, Ռուսաստանի Դաշնություն և այլուր: Հիմնադրամն իր գործունեության ընթացքում իրագործել է բազմազան ծրագրեր ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում: 1992-2003 թթ. հիմնադրամը իրականացրել է 100-ից ավելի ծրագրեր՝ 80 մլն ԱՄՆ դոլար ընդհանուր արժեքով: Կառուցվել են 210 բնակելի շենք և առանձնատուն 960 ընտանիքների համար, 40 դպրոց և կրթական հաստատություն, 13 առողջարանական հիմնարկություն, ավտոճանապարհներ (250 կմ), ջրատար խողովակաշարներ (131 կմ), Էլեկտրական հաղորդման գծեր՝ 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ¹:

2005 թվականից հիմնադրամը սկսեց ավելի շատ զբաղվել Հայաստանի և Արցախի տարածքային զարգացման ծրագրի մշակմամբ և կենսագործմամբ: 1995 թվականից նպաստներ է վճարում ԼՂՀ զոհված և առաջին կարգի հաշմանդամ ազատամարտիկների երեխաներին: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը ծավալել է հիրավի մեծածավալ գործունեություն: Իր հիմնադրման տակավին երրորդ տարում Էներգետիկայի, բնակարանաշինության, ճանապարհաշինության բնագավառներում իրականացրել է ավելի քան 2.5 մլն դոլարի աշխատանքներ²: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը Արցախում սկսել է գործել 1993 թվականից, երբ դեռ շարունակվում էր պատերազմը, և իրականացրել է բազում ծրագրեր հանրապետության գրեթե բոլոր շրջաններում: Լայնածավալ հումանիտար օգնություն է տրամադրվել ԼՂՀ կառավարությանը՝ պատերազմից ավերված բնակավայրերը մաքրելու, զարնան և աշնան գյուղատնտեսական աշխատանքները կազմակերպելու, սերմացու, թունաքիմիկատներ և վառելիք ձեռք բերելու համար: 1996-1997 թթ. 2.520.000 ԱՄՆ դոլար գումար է ներդրվել Լեռնային Ղարաբաղում գյուղատնտեսական աշխատանքներ կազմակերպելու նպատակով³:

1995 թ. հիմնադրամը ձեռնարկել է ԼՂՀ-ում ճանապարհաշինության, ջրագծերի, ոռոգման ջրատարների վերանորոգման ու կառուցման նպատակով ազգային տուրքի մարաթոնների կազմակերպում⁴: Այդ ձեռնարկումը առավել համակարգված ընթացել է 1998 թվականից, երբ 24-ժամյա հեռուստամարաթոններն սկսեցին ամենամյա բնույթ կրել՝ ընդգրկելով Հայաստանն ու ողջ Սփյուռքը: Գերազանցապես հենց դրա շնորհիվ էր, որ արդեն 1999 թ. շահագործման հանձնվեց Գորիս-Ստեփանակերտ ավտոճանապարհը (65 կմ): Արտասահմանում բնակվող շուրջ 200 հազար հայեր հիմնադրամի կատարած ակտիվ աշխատանքի շնորհիվ իրենց անմիջական ներդրումն ունեցան հիմնադրամի նախաձեռնած ճանապարհաշինության հայրենանվեր աշխատանքների գործում⁵: Իսկ նույն 1999 թ. նոյեմբերին Լոս Անջելոսում «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի նախաձեռնությամբ անցկացված հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքված ավելի քան 5 մլն դոլար⁶ հանգանակությամբ էլ Արցախում սկսվեց «Հյուսիս-հարավ» նոր ավտոճանապարհի (շուրջ 170

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 5 մարտի, 1994:

³ Տե՛ս Մինայան Է., Վարդանյան Ա., Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները ՀՀ անկախության տարիներին (1991-2009 թթ.), Ստեփանակերտ, 2010, էջ 107-108:

⁴ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 մարտի, 1996:

⁵ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 սեպտեմբերի, 1999:

⁶ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 28 հունվար, 2000:

կմ) շինարարությունը¹, որի 30 կիլոմետրը շահագործման էր հանձնվել 2001 թ. նոյեմբերին²: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամն էլ ավելի մեծ եռանդով էր շարունակում Արցախի շենացման ուղղությամբ իր ազգանպաստ գործունեությունը հետագա ժամանակաշրջանում:

2013 թ. տվյալներով հիմնադրամի իրագործած ծրագրերն գերազանցում են 235 մլն ԱՄՆ դոլարի սահմանը: 2013 թ. հեռուստամարաթոնի արդյունքում հավաքագրված գումարները հիմնականում ուղղվեցին Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոմայրուղու կառուցմանը, ինչպես նաև հոգաբարձուների խորհրդի կողմից մշակված նոր ծրագրերի իրագործմանը: Հիմնադրամի իրագործած ծրագրերի շնորհիվ կառուցվեցին ավելի քան 470 կմ ճանապարհի Հայաստանում և Արցախում, 212 կմ ջրագտման և ջրամատակարարման համակարգեր, ինչպես նաև 144 կմ բնական գազատարներ, վերակառուցվեցին 218 դպրոց և մանկապարտեզ, կահավորվեցին 410 տուն և բնակարան, 34 առողջապահական հաստատություններ, 21 մարզական և մշակութային կենտրոններ: Իրականացվել են ավելի քան 85 կրթական, մշակութային և գիտական ծրագրեր: Այդ ծրագրերի իրագործման շնորհիվ 2004 թ. ավարտվեց Արցախի՝ 160 կմ ձգվող «Հյուսիս-հարավ» ավտոմայրուղու շինարարության հիմնական մասը: 2005 թ. հեռուստամարաթոնում ընդհանուր նվիրատվության չափը հասնում էր 7.8 մլն դոլարի, որը ծախսվեց ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանի վերակառուցման համար³, իսկ 2006 թ. հեռուստամարաթոնում հանգանակված 13.7 մլն դոլարը նպատակաուղղվեց ԼՂՀ Հադրութի շրջանի վերականգնմանը⁴: 2007-2008 թթ. հիմնադրամը ձեռնամուխ եղավ Հայաստանի և Արցախի գյուղերում սոցիալական ենթակառուցվածքների վերականգնմանը: 2009 թ. հեռուստամարաթոնը, որն անցկացվեց «Մեր Շուշին» խորագրի ներքո, արձանագրեց 15.9 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվության խոստում: Ստացված գումարները գլխավորապես ուղղվեցին Շուշիում սոցիալական ու տնտեսական ենթակառուցվածքների՝ ջրագծերի, դպրոցների, ճանապարհների և բնակելի շենքերի տանիքների վերանորոգման աշխատանքներին⁵: 2005 թ. ավարտին հասցվեց նաև ԼՂՀ Մարտակերտի շրջանի տարածքային զարգացման ծրագիրը, Լեռնային Ղարաբաղի Հադրութի շրջանային հիվանդանոցը, 2006 թ. կառուցվին մի շարք դպրոցներ, նոր ջրագծեր, բաշխիչ ցանցեր, անցկացվեց գազամուղ: 2007 թ. նոյեմբերին ավարտին հասցվեց նաև գյուղատնտեսական զարգացման ծրագիրը, որը նախատեսում էր Արցախի նոր գյուղական դպրոցների, խմելու ջրի համակարգերի կառուցումը, իսկ ագրարային զարգացման ծրագրերի կենսագործմամբ առողջապահական սարքավորումներ տրվեցին բոլոր գյուղական շրջաններին: Արցախի գյուղերում վերականգնվեցին մի շարք ենթակառուցվածքներ, այդ թվում՝ Շուշիում հասարակական ու տնտեսական ենթակառուցվածքները:

2009 թ. կառուցվեցին ջրագծեր, ճանապարհներ, վերանորոգվեցին բնակելի շենքերի տանիքները, լուծվեցին Արցախի գյուղերում խմելու և ոռոգման ջրի խնդիրները, իսկ 2010 թ. ավարտին հասցվեց Արցախի սահմանամերձ գյուղերի զարգացման համապարփակ ծրագիրը: Ջրամատակարարման ցանցեր, ջրավազաններ, մաքրիչ և մղիչ կայաններ են կառուցվել Մարտունու, Ասկերանի, Քաշաթաղի շրջաններում և Շուշիում: Գերմանիայի հայության ֆինանսավորմամբ ջրագիծ է կառուցվել Մարտակերտի շրջանի Ակնաբերդ գյուղում: 2009 թ. շահագործման են հանձնվել Հադրութի շրջանի Մեծ Թաղլար, Ազոխ, Դրախտիկ գյուղերի ջրատարները: Հիմնադրամի Ֆրանսիայի տեղական մարմինը ջրամատակարարման համակարգ է կառուցել Ասկերանի շրջանում⁶: Առաջնահերթ է համարվել Շուշի

¹ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 12 նոյեմբերի, 1999:

² Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 17 նոյեմբերի, 2001:

³ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2005», <http://www.himnadram.org/index.php?id=22326&lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս «Ակառ Արցախ», 21 մարտի, 2009:

⁶ Տե՛ս Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 108:

քաղաքի ջրամատակարարման հարցը: Շուշիի «Վերածնունդ» հիմնադրամը իրականացրել է Շուշի ջրագծի կառուցումը, իսկ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը զբաղվել է ջրի ներքին ցանցի հարցերով: 2-2,5 մլն դոլար է հատկացվել նաև Շուշիի բնակելի շենքերի տանիքների և դպրոցների նորոգման համար¹: Կանադահայության մասնակցությամբ հիմնադրամը ավարտին է հասցրել Ստեփանակերտի օդակաձև ջրատարի և երկու ջրամբարների շինարարությունը: Սա Ստեփանակերտի ջրամատակարարման հիմնական ցանցն է, որը խմելու ջրով է ապահովվում քաղաքը²:

2009 թ. նոյեմբերի 26-ին տեղի ունեցավ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի դրամահավաք միջոցառումը՝ «Հեռուստամարաթոն-2009-ը», որի ընթացքում հավաքվեց 15.875.043 ԱՄՆ դոլար: Գումարի 70 %-ը տրամադրվեց Շուշի քաղաքին, մնացածը՝ Հայաստանի Հանրապետության ու Արցախի այլ շրջանների³: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ուժերով շահագործման են հանձնվել «Շուշի-Կարմիր Շուկա» բարձր լարման էլեկտրահաղորդման գիծը՝ Շուշիում և Կարմիր Շուկայում տեղադրված ենթակայաններով, որոնք էլեկտրականությամբ են ապահովում Մարտունի շրջկենտրոնն ու հարակից գյուղերը: Հիմնադրամը Արցախում կառուցել է 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ երեք էլեկտրահաղորդման գծեր և «Ստեփանակերտ» գլխավոր ենթակայանը: Գործում կառուցվել է ռադիոհեռուստատեսային վերահաղորդիչ կայան, որն ապահովում է Հայաստանի հարավային շրջանների և Արցախի կապը: Մարտակերտի շրջանի չորս գյուղերի համար կառուցվել է գազատար խողովաշար: Կազմակերպության միջոցներով հիմնովին վերակառուցվել են պատերազմից խիստ տուժած Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի 67, և վերականգնվել են Հաթերք գյուղի 143 տներ⁴:

Հիմնադրամի կողմից իրականացվել են ծրագրեր նաև ԼՂՀ առողջապահության ոլորտում: ԱՄՆ Արևելյան ափի տեղական մարմնի ֆինանսավորմամբ կառուցվել են Ստեփանակերտի քաղաքային պոլիկլինիկան և ախտորոշման կենտրոնը⁵, իսկ ԱՄՆ-ի արևմտյան շրջանի հայության միջոցներով հիմնադրամը նորոգել է Հադրութ քաղաքի կենտրոնական հիվանդանոցի շենքը: Ֆրանսիայի հանձնախմբի կողմից վերանորոգվել են Շուշի քաղաքի հիվանդանոցի կաթսայատունը և ջերմատար ցանցը: 2010 թ. ավարտվել է Հանրապետական հիվանդանոցի կառուցումը Ստեփանակերտում: Կազմակերպությունը չի բավարարել միայն հիվանդանոցների կառուցմամբ ու նորոգմամբ: Շինարարական աշխատանքների ավարտից հետո դրանք նաև կահավորվել են, հագեցվել ժամանակակից բժշկական սարքավորումներով⁶: Հիմնադրամն նախաձեռնել է «Նպաստներ՝ զոհված և առաջին կարգի հաշմանդամ ազատամարտիկների երեխաներին» ծրագիրը, որի իրականացումը սկսվել է 1995 թ. հունվարից և շարունակվել մինչև 2012 թ.: Նպաստառու երեխաների չափահաս դառնալը⁷: Բացի ռազմավարական և կենսական կարևորություն ունեցող ծրագրերից՝ հիմնադրամը Արցախում իրականացնում է դպրոցաշինության ծրագիր: Հիմնադրամի միջոցներով են կառուցվել Ստեփանակերտի ֆիզիկամաթեմատիկական գիշերօթիկ դպրոցի ուսումնական մասնաշենքն ու հանրակացարանը, որոնք շահագործման են հանձնվել դեռևս 1999 թ. ապրիլին: Այսպիսով՝ հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի հաստատած՝ Արցախի վերածննդի ծրագրով հեռուստամարաթոններում հանգանած գումարները համապատասխանաբար ուղղվեցին Արցախյան պատերազմի հետևանքով առավել մեծ վնաս կրած ԼՂՀ շրջանների՝ Մարտակերտի և Հադրութի վերականգնմանն ու զարգացմանը:

¹ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 109:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 110:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

⁶ Տե՛ս նույն տեղում:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում:

2006 թ. սկսվեցին և մինչև այժմ շարունակվում են Մարտակերտի շրջանի վերականգնման աշխատանքները, որոնք ներառում են միաժամանակ մի քանի ոլորտ՝ գյուղատնտեսություն, ջրամատակարարում, առողջապահություն, դպրոցաշինություն և այլն: Նմանօրինակ ծրագիր հիմնադրամը իրագործեց նաև ԼՂՀ Մարտունու շրջանում: Պատահական չէ, որ իր գործունեության տարիներին հիմնադրամը ճանաչվել ու սիրվել է ողջ հայության կողմից, քանի որ նրա ծրագրերը միշտ եղել են արդիական ու սպասված: Ի սկզբանե լինելով հայոց պետականության նեցուկը՝ հիմնադրամը շարունակում է հավատարիմ մնալ իր առաքելությանը՝ աշխարհասփյուռ հայության միասնական ջանքերն ուղղելով մեր երկրի վերակառուցմանն ու ամրապնդմանը: Մարտակերտի շրջանի Վերին Յոթաթաղ գյուղից է սկսվել Արցախի մեծ բարեկամ բարոնուհի Զերույայն Զոքսի մարդասիրական առաքելությունը: Նրա նախաձեռնությամբ և նվիրատվությամբ այնտեղ գործում է նորակառույց դպրոց: Բարոնուհու կազմակերպչական աշխատանքի արդյունքը եղավ հիմնադրամի Տորոնտոյի գրասենյակի միջոցներով Մարտակերտի շրջանի Մատաղիս գյուղի դպրոցի կառուցումը¹: Դպրոց է բացվել նաև Նույն շրջանի Դրմբոն գյուղում: Վերակառուցվել է Հադրութի շրջանի Տող գյուղի դպրոցը, որը դարձել էր նաև այդ տարածքի արվեստի կենտրոն: 2009 թ. վերջին շահագործման են հանձնվել Մարտունու շրջանի Սպիտակաշեն, Ճարտար, իսկ 2010 թ.՝ Նույն շրջանի Գիշի և Մարտակերտի շրջանի Վաղուհաս գյուղի դպրոցները: Ֆրանսիայի հանձնախմբի կողմից համակարգիչներ են տրամադրվել Մարտակերտի շրջանի Նոր Սեյսուլան, Կոճողոտ, Հադրութի շրջանի Թողուտ, Տող գյուղերի դպրոցներին²:

Ամերիկաբնակ բարերար Զերարդ Թրփանձյանի հովանավորությամբ շարունակվել են Ստեփանակերտի թիվ 11 դպրոցի կառուցման աշխատանքները: Եռահարկ դպրոցը նախատեսված է 560 աշակերտի համար: Այն բաղկացած է 2 ուսումնական և վարչական մասնաշենքերից, մարզադահլիճից, ինչպես նաև բացօթյա բեմահարթակից ու սպորտհրապարակից: Համալիր կառույցն ունի նաև գրադարան, ճաշարան, բուժկետ, համակարգչային դասարաններ, կաթսայատուն: Շինարարությունը ավարտվել է 2010 թ. օգոստոսին³: Կատարված աշխատանքները մայր Հայաստանի, Սփյուռքի և Արցախ աշխարհի միասնության հավաստիացումն են, այսինքն՝ ազգի բոլոր անդամների հավաքական ամբողջության արդյունքը, որի շնորհիվ հայ ժողովուրդը պետք է ապրի և հարատևի: «Անցնող տարիներին, – գրում է Ամենայն հայոց կաթողիկոս Գարեգին Բ-ն, – մենք բոլորս ականատես ենք եղել այն արդյունքներին, որոնք ձեռք են բերվել «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի իրագործած ծրագրերով: Ականատեսն ենք եղել, թե ինչպիսի կարևորության խնդիրներ են վճռվել Արցախում՝ ճանապարհների կառուցմամբ, բնակավայրերի բարեկարգումով, տնտեսական և մշակութային կյանքի վերակառուցման ծրագրերով: Մեր միասնականության արգասիքն են դրանք՝ առ հայրենին մեր սիրո, մերձավորի հանդեպ հոգնածության»⁴:

1992-2008 թթ. հիմնադրամը ՀՀ-ում և ԼՂՀ-ում իրականացրել է 100-ից ավելի ծրագրեր: Կառուցվել են 210 բնակելի շենք և առանձնատուն՝ 960 ընտանիքների համար, 40 դպրոց և կրթական հաստատություն, 13 առողջապահական հիմնարկություն, ավտոճանապարհներ (250 կմ), ջրատար խողովակաշարներ (131 կմ), 60 կմ ընդհանուր երկարությամբ էլեկտրական հաղորդման գծեր: 1995 թվականից մինչ այժմ նպաստ է տրամադրվել ԼՂՀ զոհված և առաջին կարգի հաշմանդամ ազատամարտիկների երեխաներին⁵: 2010-2011 թթ. հեռուստամարաթոնների հավաքված գումարները ուղղորդվեց ԼՂՀ սահմանամերձ շրջանների ենթակառուցվածքների զարգացմանը: 2010 թ. հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքվեց 20.8 մլն դոլար, որի հիմնական մասը ուղղվեց ԼՂՀ սահմանամերձ

¹ Տե՛ս «Ակատ Արցախ», 7 հոկտեմբերի, 2007:

² Տե՛ս Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., *Նշվ. աշխ.*, էջ 110:

³ Տե՛ս Նույն տեղում, էջ 111:

⁴ Տե՛ս Նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս Նույն տեղում:

շրջաններում ենթակառուցվածքների զարգացմանը, մասնավորապես ջրամատակարարման խնդիրների լուծմանը¹: 2011 թ. հեռուստամարաթոնի 12.2 մլն դոլարը ևս օգտագործվեց ՀՀ և ԼՂՀ սահմանամերձ շրջաններում նախորդ տարի սկզբնավորված համալիր ծրագրերի իրականացմանը²: Քանի որ 2011 թ. Սիրիայում տեղի ունեցող դեպքերի հետևանքով աստիճանաբար սկսվեց սիրիահայերի ներգաղթը ՀՀ, իսկ մյուս կողմից դեռ ավարտին չէին հասցվել 2010-2011 թթ. գերակա ծրագրերը, 2012 թ. հեռուստամարաթոնի ընթացքում հավաքված 21.4 մլն դոլարի հիմնական մասը ԼՂՀ գյուղական շրջաններում համայնքային կենտրոնների կառուցմանը և ՀՀ տեղափոխված սիրիահայության հրատապ խնդիրների լուծմանը³: 2013 թ. հիմնադրամը սկսեց ՀՀ-ն և ԼՂՀ-ին կապող երկրորդ՝ շուրջ 116 կմ երկարությամբ «Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի կառուցման ծրագիրը»: 2013-2014 թթ. «Դեպի Արցախ» կարգախոսով անցկացվող հեռուստամարաթոնների ընթացքում հավաքված գումարները հիմնականում հատկացվեցին այդ աշխատանքների իրականացմանը: 2013 թ. հեռուստամարաթոնի ժամանակ արձանագրվեց 22.6 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվության խոստում: Այդ միջոցներն ուղղվեցին ավտոճանապարհի հողային աշխատանքների իրականացմանը⁴:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամը 2014 թ. մեծածավալ ծրագրեր իրագործեց: Նրա գլխավոր նշանակետը դարձյալ ՀՀ-ն և ԼՂՀ-ն իրար կապող Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի ասֆալտապատումն էր ու հարդարումը, որն ուներ ռազմավարական, ռազմատնտեսական կարևոր նշանակություն: 2014 թ. հեռուստամարաթոնի նվիրատվությունները (12.4 մլն դոլար) ուղղվեցին ոչ միայն Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի ասֆալտապատմանն ու հարդարմանը, այլ նաև բարերարների կողմից ընտրված հատուկ ծրագրերին ԼՂՀ-ում⁵:

«Շատ դժվարին գործ է Բավական բարդ տեղանքում մոտ 120 կմ ճանապարհ պիտի կառուցվի, ինչը նյութական մեծ ծախս և մասնագիտական արհեստավարժ մոտեցում է պահանջում»⁶, – նշում է հիմնադրամի հոգաբարձուների խորհրդի վերստուգիչ հանձնախմբի անդամ Վահե Ջազմադարյանը: Վերջին երկու տարիներին «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ամենամյա հեռուստամարաթոններն ամբողջությամբ նվիրվեցին «Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի վերակառուցման ծրագրին», որոնցում ներգրավվեցին մոտ երկու տասնյակ նախագծային և շինարարական կազմակերպություններ: Նրանց ջանքերով գրեթե հաջողվել է հասնել ճանապարհի ավարտական փուլին: Ճանապարհի վերակառուցումը հնարավորություն է տալիս նաև զարգացնելու զբոսաշրջությունը: Վարդենիսից մինչև Մարտակերտ ճանապարհին պատահած մարդկանցից յուրաքանչյուրի հետ խոսելիս երախտագիտության և օրհնանքի խոսքեր են հնչում, խոսքեր, որոնք ուղղված են Մերձավոր ու Միջին Արևելքի երկրներում, ԱՄՆ-ում և Բրազիլիայում ապրող մեր հայրենակիցներին, որոնց նվիրատվություններով վերակառուցվել է 2017 թ. շահագործման հանձնված մայրուղին⁷: Համահայկական հիմնադրամը ԼՂՀ-ում և ՀՀ-ում 2013 թվականից սկսած «Մեր գյուղը» ծրագրի շրջանակում սկսեց բազմագործառնության համայնքային կենտրոնների կառուցումը՝ «Մեկ շենք ու երեք ծառայություն» սկզբունքով: Դա հնարավորություն է տալիս լուծելու գյուղական բնակավայրերի համար մի շարք կարևոր

¹ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2010-Ձուրը կյանք է», <http://himnadram.org/index.php?id=23543lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

² Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2011», <http://himnadram.org/index.php?id=23801lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

³ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2012», <http://himnadram.org/index.php?id=23990lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

⁴ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2013», <http://himnadram.org/index.php?id=24169lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

⁵ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2014», <http://himnadram.org/index.php?id=24350lang=2> (մուտք՝ 01.11.2020):

⁶ «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, 2014, Ե., 2015, էջ 14:

⁷ Տե՛ս նույն տեղում, էջ 17:

խնդիրներ, երբ նույն շենքում տեղավորվում են համայնքի ղեկավարի գրասենյակը, հանդիսությունների տունը և համակարգչային սրահը, մի այլ դեպքում վարչական ծառայության կողքին՝ բուժկետն ու գրադարանը: ԼՂՀ գրեթե բոլոր շրջաններում կառուցվել են ընդհանուր թվով տասը համայնքային կենտրոններ¹: Այդ ծրագրերին որպես համաֆինանսավորող կողմ մասնակցել է նաև ԼՂՀ կառավարությունը: Նման կենտրոններ կառուցվեցին ԼՂՀ-ի Նոր Մատաղիս, Ակնաղբյուր, Շող, Մուշկապատ, Կարմիր Շուկա, Թաղավարդ, Քարինտակ, Խաչմաչ գյուղերում: Այդ համայնքային կենտրոններից վեցը կառուցվել է Ֆրանսիայի, երկուսը՝ Կանադայի, մեկը՝ Արգենտինայի հայության նվիրատվություններով²: Հիմնադրամի կողմից նոր ծրագրեր իրագործվեցին Արցախի գյուղերում և քաղաքներում: Կառուցվեցին և վերանորոգվեցին մի շարք դպրոցներ, մանկապարտեզներ, քոլեջներ (Քարինտակի, Շուշիի, Սոսի, Չափարի և այլն), Իվանյանի մանկապարտեզը, Ստեփանակերտի երաժշտական քոլեջը և այլն³: Հիմնադրամը 2014 թ. նյութական աջակցություն տրամադրեց Սիրիայի, մասնավորապես, Քեսապի հայությանը, որ բնակարաններ տրամադրվեցին գյուղերեցիներին, նպաստներ՝ ազատամարտիկների ընտանիքներին և այլն:

Հիմնադրամը 2000 թվականից իրականացնում է «Բողոսյան» հիմնադրամի մրցանակաբաշխությունը, որի շրջանակներում նախագահն ամենամյա մրցանակ է շնորհում գիտության և մշակույթի գործիչներից յուրաքանչյուրին իր բնագավառում ցուցաբերած ակնառու նվաճումների համար: Հիմնադրամը մեծ ավանդ ունի Հայոց ցեղասպանության հիշատակման և ճանաչման գործում: Իր գոյության առաջին տարիներից հիմնադրամը ակտիվ աշխատանքներ տարավ Հայոց ցեղասպանության ուսումնասիրության հաստատությունների ստեղծման գործում:

2014-2016 թթ. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի ծրագրերին մասնակցեցին բոլոր տեղական մարմինները՝ օգտագործելով իրենց համայնքների անդամներին այդ կարևոր գործին մասնակից դարձնելու հնարավոր բոլոր միջոցները: Աշխարհի տարբեր երկրներում (սկսած ԱՄՆ-ից, Հարավային Ամերիկայի երկրներից, Եվրոպայից, Ֆրանսիայից, Բելգիայից և վերջացրած Լիբանանով, Կանադայով, Մեծ Բրիտանիայով և Իրանով) կազմակերպվող տարատեսակ միջոցառումները, համայնքի անդամների ուշադրությունը որոշակի ծրագրերի վրա սևեռելուց բացի, նաև ունեն ամփոփիչ և հաշվետու նշանակություն: Սովորաբար հենց այս միջոցառումների ընթացքում են տեղական մարմինները ամփոփում տարվա ընթացքում կատարած իրենց աշխատանքները և տոնական մթնոլորտում հաշվետվություն տալիս իրականացված ծրագրերի մասին: «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի կազմակերպած 2015 թ. միջոցառումների շրջանակում իրականացվեցին ԼՂՀ Ասկերանի շրջանի Պատարա, Խաչմաչ և այլ գյուղերում, Մարտունու Մուշկապատ, Կարմիր Շուկա և Թաղավարդ գյուղերում համայնքային կենտրոնների և Շուշիի Եզնիկ Մոզյանի անվան արհեստագործական ուսումնարանի բացումը⁴: 2015 թ. «Մեր տունը» խորագրով հեռուստամարաթոնն արձանագրեց 10.4 մլն դոլարի նվիրատվություն և նվիրատվության խոստում⁵: Հավաքված գումարը նպատակաուղղվեց ԼՂՀ-ում բազմազավակ ընտանիքներին բնակարաններով ապահովելու ծրագրին: Չուզահեռաբար կյանքի են կոչվում բարերարների կողմից ընտրված հատուկ ծրագրերը⁶:

Ինչ վերաբերում է 2016 թ. հեռուստամարաթոնին, ապա այն անցավ Քառօրյա պատերազմի հետևանքների վերացման տրամաբանությամբ՝ «Իմ Արցախը» կարգախոսով:

¹ Տե՛ս «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. 2014, էջ 24:

² Տե՛ս նույն տեղում, էջ 27:

³ Տե՛ս նույն տեղում:

⁴ Տե՛ս «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, էջ 57:

⁵ Տե՛ս «Հեռուստամարաթոն 2015»,

<http://himnadram.org/index.php?id=24515lang=2> (մուտք՝ 10.11.2020):

⁶ Տե՛ս «Մեր մասին», <http://himnadram.org/index.php?id=2&id=2> (մուտք՝ 10.11.2020):

Հավաքված 15.4 մլն դոլարը նախատեսվում էր փոխանցել Քառօրյա պատերազմից տուժած բնակավայրերի վերականգնմանը, ինչպես նաև Արցախի բազմազավակ ընտանիքների համար առանձնատների կառուցմանը¹:

2016 թ. ընթացքում հիմնադրամի ջանքերով իրականացվեցին այնպիսի կարևորագույն ծրագրեր, ինչպիսիք են Վարդենիս-Մարտակերտ ավտոճանապարհի կառուցման ավարտը, Գերովան գյուղի, Ասկերանի շրջանի համայնքային կենտրոնների բացումը, Ստեփանակերտի ուռուցքաբանական կենտրոնի, մայրաքաղաքի թիվ 9 դպրոցի վերանորոգումը և այլն²:

Ակնհայտ է, որ հիմնադրամի իրականացրած ծրագրերը մեծ կարևորություն ունեն ՅՅ և ԼՂՀ սոցիալ-տնտեսական կյանքը զարգացնելու առումով: Հատկանշական է, որ առավել մեծ չափով գումարներ հավաքվել են հատկապես այն հեռուստամարաթոններում, որոնք անցկացվել են սահմանամերձ շրջանների կամ Արցախի հիմնախնդիրները կարգավորելու նպատակով:

Այսպիսով՝ 2016 թ. դրությամբ Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախում իրագործված ծրագրերի ընդհանուր գումարը կազմում էր ավելի քան 235.800.000 ԱՄՆ դոլար: Սակայն եթե հաշվի առնենք հիմնադրամի կողմից իրականացված և ավարտված ծրագրերը ու դրանց կենսագործման համար օգտագործված գումարները, աշխատատեղերը, որոնք բացվել են այդ ծրագրերի շնորհիվ, համայնքները, որոնք հետզհետե զարգանում են, ապա չենք կարող չհշել այն մարդկանց, որոնց կյանքը փոխվել է բացված նոր ճանապարհների, նոր կառույցների և այն օգնության շնորհիվ, որի կարիքը նրանք շատ ունեն:

«Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի 25-ամյա հորեյանի կապակցությամբ խոսելով նրա կատարած մեծածավալ աշխատանքների մասին՝ հիմնադրամի գործադիր տնօրեն Արա Վարդանյանը նշեց. «25-ամյա երիտասարդ, ավյունով լի համահայկական այս կառույցը տարեցտարի ավելի զորեղ ու համազգային է դառնում շնորհիվ Հայաստանի, Արցախի ու Սփյուռքի մեր հայրենակիցների վստահության և հայրենիքն ավելի ամուր ու ապահով դարձնելու գաղափարի շուրջ համախմբվածության: Հպարտությամբ պետք է նշել, որ մեր նվիրատուների թիվն արդեն գերազանցում է 700.000-ը, իսկ հայրենիքում արված ամբողջ ներդրումները՝ 330 մլն դոլարը (ավելի քան 1100 խոշոր ծրագիր), ինչի շնորհիվ շուրջ 500.000 մարդ Հայաստանի Հանրապետությունում և Արցախում մշտապես օգտվում է բարեկարգ ու հարմարավետ դպրոցից, հիվանդանոցից, ճանապարհից, ջրագծից: Ընդլայնվել է նաև մեր գործունեության աշխարհագրությունը. ԱՄՆ-ից մինչև Ավստրալիա գործում է 25 տեղական մարմին»³:

Հայրենիքին շոշափելի աջակցություն ցուցաբերեցին մի շարք այլ հիմնադրամներ: Դրանցից կարելի է առանձնացնել ՅՅ տնտեսությանը մեծ աջակցություն ցուցաբերած, ամերիկահայ նշանավոր ազգային բարերար, երջանակահիշատակ Քըրք Քրթորյանի կողմից 1989 թ. հիմնադրված «Լինսի» հիմնադրամը (Liney Foundation), որի միջոցով հիմնադրամը մեծագումար հատկացումներ էր կատարում հոգուտ Հայաստանի Հանրապետության, Արցախի և Սփյուռքի, օգնում սփյուռքահայ դպրոցներին ու վարժարաններին, Կիլիկյայի թեմի Ազգային առաջնորդարանին, հայոց եկեղեցու Արևմտյան թեմին (ԱՄՆ) և այլն:

«Լինսի» հիմնադրամը նաև մեծագումար նվիրատվություններ էր կատարում կրթության և առողջապահության ասպարեզում: 1993 թ. «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամի հավաքած 7 մլն դոլար գումարը եռապատկվել է Ք. Քրթորյանի շնորհիվ:

Այսօր արդեն կարելի է փաստել, որ «Լինսի» հիմնադրամի իրականացրած ծրագրերն անգնահատելի նշանակություն ունեցան ոչ միայն Հայաստանի Հանրապետության, այլև Արցախի կյանքում: Դրանց շնորհիվ ՅՅ-ում և ԼՂՀ-ում 15-20 հազար մարդ ուղղակիորեն

¹ Տե՛ս «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ, էջ 45:

² Տե՛ս նույն տեղում:

³ Տե՛ս «Հայաստան» համահայկական հիմնադրամ. 2016, Ե., 2017, էջ 40:

ընդգրկվեց շինարարական աշխատանքներում՝ չհաշված հարակից ոլորտների աշխատուժը: ԶԶ ազգային հերոս Զ. Քրթորյանը յուրաքանչյուր հայի հպարտությունն է և վայելում է ազգի խորին հարգանքը:

Հայրենանվեր գործունեություն է իրականացնում 1921 թ. Նյու Յորքում հիմնադրված «Հովարդ Կարագյոզյան հիշատակի ընկերակցությունը», որը պաշտոնապես Հայաստանում գրանցվել է 1992 թ. «Հովարդ Կարագյոզյան» բժշկական բարեգործական հասարակական կազմակերպություն («Howard Karagyozyan» Medical Benevolent Non-Governmental Organization) անվանմամբ¹ և շատ հաճախ անվանվում է «Հովարդ Կարագյոզյան» մանկական հիմնադրամ (ՀՄՀ): Կազմակերպությունն այսօր ակտիվ գործունեություն է ծավալում հատկապես Հայաստանի Հանրապետությունում, Արցախում, Սիրիայում և Լիբանանում: Հաստատության նպատակը հայ կարիքավոր մանուկների առողջության, խնամքի և կրթության կազմակերպումն է, նրանց մտավոր, ֆիզիկական և մշակութային զարգացմանը նպաստելը: Միայն 1992-2001 թթ. կազմակերպությունը 3 մլն դոլար է ներդրել հայաստանյան ծրագրերի իրականացման համար², որի հիմնական մասը՝ Արցախում: 1993 թվականից հիմնադրամը Ստեփանակերտում հիմնել է 5 մանկական ատամնաբուժարան և ակնաբուժարան: Կազմակերպությունն աջակցություն է ցուցաբերում նաև Արցախում գործող հիվանդանոցներին, մանկատներին, դպրոցներին, մանկական ճամբարներին: Այն իրականացնում է շենքերի կառուցման, վերանորոգման, ինչպես նաև համապատասխան կահույքով և սարքավորումներով ապահովման ծրագրեր: Կազմակերպությունը զոհված կամ հաշմանդամ դարձած զինծառայողների ընտանիքների համար իրականացնում է բնակարանային ապահովման ծրագիր: Լուս Անջելետում 1992 թ. փետրվարից գործում էր «Հայաստանի մանկատների հիմնադրամ» կազմակերպությունը, որի պատասխանատու տնօրենն էր Ժենյա Ռեզայե-Այդինյանը:

Հիմնադրամը Հայաստանի Հանրապետությունում ուներ իր բաժանմունքը: Գործելով ԶԶ աշխատանքի և սոցիալական ապահովության նախարարության ենթակայությամբ՝ ՀՄՀ-ն տարին երկու անգամ՝ աշնանը և գարնանը, կազմակերպում էր դրամաբաշխում Արցախի մանկատներին և ծերանոցներին, զոհված և վիրավոր ազատամարտիկների երեխաներին:

1992 թ. դեկտեմբերից ՀՄՀ-ն իրագործում էր «Մեկ հայրենիք, մեկ ընտանիք» ծրագիրը՝ զոհված ազատամարտիկների ընտանիքների, նաև երկրաշարժից տուժած երկկողմանի, միակողմանի ծնողազուրկ, հաշմանդամ երեխաների համար: Ծրագրի շրջանակներում հիմնադրամը հովանավորեց 1500 ընտանիքի և Հայաստանի գրեթե բոլոր մանկատներն ու ծերանոցները մեծ մասին³:

Ծրագրի շնորհիվ գրեթե 400 անհատ հովանավորներ ԱՄՆ-ից, Կիպրոսից, Եգիպտոսից և այլ վայրերից աջակցում էին 580 ազատամարտիկների երեխաների: 1992-1998 թթ. ՀՄՀ-ի ֆինանսական ֆոնդից օգտվել է 30 հազար մարդ,⁴ որի մեծ մասը՝ Արցախից:

1996 թ. մայիսին ԱՄՆ-ում Վարդան Ձինիշյանը, ի հիշատակ իր ծնողների, հիմնել է «Ձինիշյան հիշատակի ծրագիր» (ՁԶԾ, Jinishian Memorial Foundation) բարեգործական կազմակերպությունը: Ստեղծման օրվանից այն իր ծառայություններն ուղղել է Լիբանանի, Սիրիայի, Իրանի, Իրաքի, Երուսաղեմի, Թուրքիայի և հակամարտությունների ու անկայունության շրջաններում գտնվող այլ երկրների կարիքավոր հայերին՝ օգնություն ցուցաբերելով բնակարանի, սննդի, հագուստի և բժշկական խնամքի հարցերում: ՁԶԾ-ն իր գործունեությունը Հայաստանում ծավալեց 1993 թ. սեպտեմբերից՝ «Ձինիշյան հիշատակի հիմնադրամ» (ՁՀՀ) անվանմամբ: Որպես հիմնադրամ՝ այն պաշտոնապես գրանցել է 1991 թ.⁵:

¹ Տե՛ս Պետրոսյան Բ., Հայրենիք-Սփյուռք հարաբերությունները 1988- 2001 թթ., Ե., 2011, էջ 86-87:

² Տե՛ս Հակոբյան Զ., Հայկական սփյուռքը հարավփոփոխ աշխարհում, Ե., 2017, էջ 174:

³ Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետություն», 22 մայիսի, 1996:

⁴ Տե՛ս «Փարոս», 15 հուլիսի, 1998:

⁵ Տե՛ս Հակոբյան Զ., Աշխ., էջ 176-177:

Հայաստանում ՁՀՀ-ի գործող խորհրդատվական մարմնի անդամներն էին Հայ առաքելական, Հայ ավետարանական, Հայ կաթողիկե եկեղեցիների ներկայացուցիչները: Հիմնադրամի գործունեության հիմնական ուղղություններն էին՝ համայնքների, գործարարության զարգացումը, բնակարանաշինությունը, մարդասիրական օգնությունը, առողջապահության ոլորտը և հոգևոր վերելքը: Արցախում ՁՀՀ-ն կառուցեց և վերանորոգեց բնակելի շենքեր, վերականգնվեցին ջրագծեր: Հիմնադրամը հոգատարություն ցուցաբերեց, սոցիալապես ծանր վիճակում գտնվող ընտանիքների նկատմամբ:

«Իզմիրյան» հիմնադրամը հիմնվել է 1990 թ. Ժնևում: Նպատակն է նպաստել աշխարհասփյուռ հայերի կյանքի բարելավմանը Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի բարգավաճմանն ու հզորացմանը¹: Այն էականորեն օժանդակել է Արցախի տնտեսության վերականգնմանը: Հետագայում հիմնադրամն առավելապես ձեռնարկել է զարգացմանն ուղղված ծրագրեր՝ խթանելու համար լրացուցիչ աշխատատեղերի ստեղծումը և Հայաստանում ընդհանուր գործարար միջավայրի բարելավումը:

Հիմնադրամը Հայաստանում և Արցախում իրականացնում է մի շարք ծրագրեր նաև առողջապահության, կրթության, գիտության և սոցիալական աջակցության ոլորտներում: 2013 թ. «Իզմիրյան» հիմնադրամի 12 մլն ԱՄՆ դոլար նվիրատվությամբ հիմնանորոգվել և վերաբացվել են «Իզմիրյան» բժշկական հաստատությունը, Սուրբ Ներսես Մեծ գիտաբժշկական կենտրոնը²: Հիմնադրամն աջակցություն է ցուցաբերում ՀՀ ՊՆ Վ. Սարգսյանի անվան ռազմական ինստիտուտին, տրամադրում օգնություն ազատամարտիկների երեխաներին, ինչպես նաև իրականացնում է բանակին հոգեբանի աջակցության ծրագրեր: Հիմնադրամի աջակցությամբ են գործում ԵՊՀ Սարգիս և Մարի Իզմիրյանների անվան գրադարանը, Երևանի Մարի Իզմիրյանի անվան մանկատունը, Արցախի Չլորան գյուղի Տիգրան Իզմիրյան անվան դպրոցը³:

1990-ական թթ. երկրորդ կեսին Հայաստանում բարեսիրական ու մշակութային լայն գործունեություն ծավալեց «Գաֆեսճյան ընտանիք» հիմնադրամը (ԳԸՀ, Cafesjian Family Foundation), որը հիմնվել է 1996 թ. հունիսին Նյու Յորքում ամերիկահայ հայտնի գործարար Ջերարդ Գաֆեսճյանի կողմից: Այն ուներ 30 մլն դոլար նախնական դրամազուլի⁴: Հիմնադրամը սեփական բարեգործական ծրագրերի հետ մեկտեղ ֆինանսական միջոցներ էր տրամադրում հայկական բարեգործական կազմակերպություններին: «Գաֆեսճյան ընտանիք» հիմնադրամը միլիոնավոր դոլարներ է ծախսել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի ջերմային էներգիայի աղբյուրների, արևային սկավառակների ու մարտկոցների արտադրման, ՀԼՄ-ների, ֆինանսական ծառայությունների, անշարժ գույքի զարգացման, համակարգչային ծրագրերի և հեռահաղորդակցության ոլորտներում ծրագրերի զարգացման և իրականացման համար:

Նպատակ ունենալով բարեգործական ծրագրեր իրականացնել Հայաստանի Հանրապետությունում, այնուհետև Արցախում՝ 1999 թ. Երևանում ամերիկահայ գործարար և բարերար Ջեյմս Թուֆենկյանը հիմնադրել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի մայր գրասենյակը⁵: «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամն իր անմիջական մասնակցությամբ տարբեր ծրագրեր է իրականացրել ինչպես Հայաստանի Հանրապետությունում, այնպես էլ Արցախում: Հատկանշական է, որ Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունն իր սոցիալ-տնտեսական, մշակութային և այլ ոլորտների զարգացման համար զրկված էր միջազգային ֆինանսական կազմակերպություններից վարկեր ստանալու հնարավորությունից, ուստի

¹ Տե՛ս «Հայկական Սփյուռք» տարեգիրք, Ե., 2013, էջ 135:

² Տե՛ս Ավետիսյան Ս. Գրիգորյան Ա., Բաբաջանյան Ս., Կիրակոսյան Ա., Սփյուռքի ներդրումները ՀՀ տնտեսության մեջ, զարգացման հետևանքները, Ե., 2015, էջ 142:

³ Հակոբյան Հ., Նշվ. աշխ., էջ 176:

⁴ Տե՛ս «Ազգ», 5 նոյեմբերի, 1998:

⁵ Տե՛ս Ավետիսյան Ս. և ուրիշներ, Նշվ. աշխ., էջ 140-141:

անգնահատելի և սփյուռքահայ բարեգործական, մշակութային, եկեղեցական կազմակերպությունների և հիմնադրամների, ինչպես նաև առանձին բարերարների օգնությունը: Այդ գործում մեծ ավանդ ունի «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամը: Արցախին օգնելու նպատակով 2004 թ. փետրվարին բացվել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի երևանյան գրասենյակի Ստեփանակերտի մասնաճյուղը, որի միջոցով իրականացվել են սոցիալ-տնտեսական, կրթամշակութային և բարեգործական այլ ծրագրեր¹: Վերաբնակեցումը համազգային, ռազմավարական նշանակություն ունեցող կարևորագույն խնդիր է: Հատուկ ուշադրություն դարձնելով դրան՝ «Թուֆենկյան» հիմնադրամը մեծ աշխատանքներ է կատարել Արցախի, մասնավորապես, սահմանամերձ շրջանների վերաբնակեցման ուղղությամբ: Ինչպես նշում է «Թուֆենկյան» բարեգործական հիմնադրամի տնօրեն Ջեյմս Թուֆենկյանը, «...վերաբնակեցման խնդիրն այսօր ոչ միայն ԼՂՀ իշխանությունների, այլև Սփյուռքի բարեգործական կազմակերպությունների, Արցախի ճակատագրով մտահոգ համայն հայության մտահոգություններից մեկը պետք է դառնա: Չնայած մեր կառույցը նպաստում է նաև երկրում կրթամշակութային մի շարք ծրագրերի իրականացմանը, աջակցում տաղանդավոր երեխաների զարգացմանը՝ ցուցաբերելով բարոյական և նյութական օժանդակություն, սակայն մեր առաջնահերթ խնդիրը մնում է վերաբնակեցման ռազմավարությունը»: Այդ ուղղությամբ կատարված առաջին խոշոր քայլերից մեկը Հադրութի շրջանի նորակառույց Առաջամուղ գյուղի հովանավորման ծրագիրն էր, որը համահունչ էր ԼՂՀ իշխանությունների վարած քաղաքականությանը: Առաջամուղը կառուցվել է «Թուֆենկյան» հիմնադրամի հանգանակած միջոցներով: Գյուղում կառուցված 18 տուն բնակեցված էր²: Բնակիչների մի մասը փախստականներ էին Ադրբեջանից. մի մասն այնտեղ է տեղափոխվել Հայաստանից, մյուս մասն էլ՝ Արցախի տարբեր բնակավայրերից, որոնց տները պատերազմի տարիներին ավերվել էին: Նորակառույց տները հարմավետ էին: Յուրաքանչյուր առանձնատուն ուներ երեք ննջասենյակ, ընդարձակ հյուրասենյակ, ինչպես նաև խոհանոց, բաղինք և սանհանգույց: Լուծված էր շուրջօրյա ջրամատակարարման հարցը: Բոլոր բնակիչներն էլ ունեին իրենց տնամերձ հողամասն ու այգին, օժանդակ տնտեսությունը, ապահովված էին անասուններով, թռչուններով: 2007 թ. ամռանը շահագործման հանձնվեց 80 տեղանոց նորակառույց դպրոցը, որի շինարարության և կահավորման ծախսերը հոգացել էր «Թուֆենկյան» հիմնադրամը և Հայ կրթական հիմնադրամը³: Առաջամուղում կառուցվեց նաև մանկապարտեզ, գյուղապետարան և բուժկետ:

Հիմնադրամը աշխատանքներ կատարվեցին նաև արդեն վերաբնակեցված գյուղերի ամրապնդման և զարգացման ուղղությամբ: Այն իրականացրել է խաղողի այգիների վերականգնման ծրագիր Քաշաթաղի Այգեհովիտ և Ուռեկան գյուղերում: Այգիները վերականգնելուց հետո, ըստ կազմած պայմանագրի, դրանք վերադարձվել են համայնքի անդամներին: 2006 թ. 35 հա խաղողի այգիներից ստացվել է առաջին բերքը՝ 12 տոննա խաղող, իսկ 2008 թ. ստացվել է մոտ 400 տոննա խաղողի բերք: Այս տարածաշրջանում նախատեսվում է կառուցվել է խաղողի սկզբնական վերամշակման գործարան⁴: Հիմնադրամի միջոցներով Քաշաթաղի Այգեհովիտ գյուղում կառուցվել է այրաղաց, որը սպասարկել է շրջակա մոտ 20 գյուղերի բնակիչների, իսկ Իշխանաձոր գյուղում կառուցվել է բուժամբուլատորիա, որը սպասարկել է 2000 բնակչի: Ամբուլատորիան կահավորված էր, ուներ իր բաժանմունքները՝ առամնաբուժական, մանկաբարձական, բուժֆուրյակական անձնակազմով, շտապօգնության մեքենայով: Հիմնադրամի նախաձեռնությամբ բուժամբուլատորիայի աշխատակիցները դասընթացների են մասնակցել Ստեփանակերտի ծննդատանը և Կոնստանդնուպոլիսում⁵:

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

² «Հայաստանի Հանրապետություն», 5 սեպտեմբերի, 2007:

³ Տե՛ս Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., *նշվ. աշխ.*, էջ 96:

⁴ Տե՛ս նույն տեղում:

⁵ Տե՛ս նույն տեղում:

Գյուղերի տնտեսական վերելքը խթանելու նպատակով «Թուֆենկյան» հիմնադրամը տրամադրել է ցածր տոկոսադրույթով վարկեր: Վարկերի համար տրամադրված գումարը ետ ստանալով՝ այն օգտագործվում է հետագա ծրագրերի ընդլայնման համար: «Թուֆենկյան» հիմնադրամի Արցախի մասնաճյուղի միջոցով իրագործվել են նաև կրթամշակութային ծրագրեր: Հիմնադրամը Շուշիի պատմաերկրագիտական թանգարանի հովանավորն է: 2005 թ. մայիսի 9-ին այնտեղ բացվել է նոր բաժին՝ նվիրված Շուշիի ազատագրման ռազմական գործողությանը¹: Հիմնադրամն իրականացրել է «Տաղանդավոր երիտասարդներին՝ ֆինանսական աջակցություն» ծրագիրը²: Այն կոչված էր օժանդակելու ԼՂՀ շնորհաշատ երեխաներին և երիտասարդներին՝ հետագայում նրանց տաղանդը բացահայտելու և զարգացնելու նպատակով: Տաղանդավոր երիտասարդների ընտրության հարցում հիմնադրամը համագործակցել է ԼՂՀ մշակույթի, կրթության և գիտության նախարարությունների, ինչպես նաև Սպորտի կոմիտեի հետ: Ծրագրում ընդգրկվել են ավելի քան 70 տաղանդավոր երեխաներ և երիտասարդներ: Ստեփանակերտից բացի, ծրագրում ներառվել էին Մարտունու և Հադրութի շրջանները, իսկ 2008 թ. սեպտեմբերից՝ Մարտակերտի շրջանը: Հիմնադրամի օժանդակությամբ իրագործվել է Շուշիի երեք երգչախմբերի լազերային սկավառակի ձայնագրությունը, որը մեծ ընդունելության է արժանացել արտասահմանում: Զաշաթաղի շրջանի բոլոր գյուղերում երկու փուլով անցկացվել են համակարգչային դասընթացներ ուսուցիչների, աշակերտների և գյուղի երիտասարդության համար³:

Վերջին տասնամյակի ընթացքում հիմնադրամը խոշորածավալ ներդրումներ է իրականացրել հյուրանոցային բիզնեսում: Խոսքը «Tufenkyan Heritage» հյուրանոցների մասին է⁴: Հայաստանի գեղեցկությամբ և հնադարյա պատմությամբ տպավորված՝ Ջեյմս Թուֆենկյանը, օգտվելով սեփական բիզնեսի հաջողություններից, հիմնեց հայկական ավանդական ոճի հյուրանոցներ: Դրանց առանձնահատկությունն այն է, որ հայկական արհեստներն ու ազգային ավանդույթները կիրառվել են հյուրանոցների ձևավորման և ծառայությունների մատուցման մեջ: Չբոսաշրջության ոլորտի առաջատարներից մեկի՝ «TripAdvisor»-ի կայքում Թուֆենկյանի հյուրանոցներից տպավորված արտասահմանցիները նշել են, որ իրենց հատկապես գրավել է հյուրանոցների հայկական մթնոլորտը, ազգային ոգով կատարված դիզայնն ու հարդարանքը՝ սկսած գորգագործության նմուշներից մինչև ձեռակերտ ազգային գործիքներ: Արդյունքում Արցախում ստեղծվել են հյուրանոցային համալիրներ, ինչպես նաև հանգստյան տներ՝ ապահովված արդիական պայմաններով և անհրաժեշտ ծառայություններով⁵:

«Փյունիկ» մարդկային ռեսուրսների զարգացման համահայկական հիմնադրամը («Pyunik» Pan-Armenian Human Resources Development Foundation) Երևանում պաշտոնապես գործունեություն է ծավալել 2008 թվականից՝ աջակցելով նաև ՀՀ սփյուռքի նախարարության ծրագրերի իրականացմանը, ընդ որում՝ հիմնադիրների կողմից ՀՀ-ում, ԼՂՀ-ում, Լիբանանում և Սիրիայում բարեգործական ծրագրեր իրականացվել են դեռևս 1998 թվականից⁶: Հանրակրթությանն աջակցելու նպատակով «Փյունիկ» հիմնադրամը ՀՀ, Արցախի և Ջավախքի բազմաթիվ դպրոցների նվիրել է 600 հավաքածու լաբորատոր սարքավորումներ, 450-ից ավելի համակարգիչներ: Կարևոր է մանկական խաղահրապարակների արդիականացման ծրագիրը: Առաջին անգամ դպրոցների համար ստեղծվել է հայատառ գլոբուս: ՀՀ-ում և Արցախում հիմնադրամի հովանավորությամբ տպագրվել են գրքեր, պատ-

¹ *Տե՛ս նույն տեղում, էջ 97:*

² *Տե՛ս նույն տեղում:*

³ *Տե՛ս նույն տեղում:*

⁴ *Տե՛ս Ավետիսյան Ս. և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 115:*

⁵ *Տե՛ս Մինասյան Է., Վարդանյան Ա., նշվ. աշխ., էջ 116:*

⁶ *Տե՛ս Մինասյան Է. Հայրենիք-Սփյուռք առնչությունները 21-րդ դարասկզբին /2001-2017թթ./, Ե., 2018, էջ 273:*

կերագրքեր, վճարվել է անապահով ուսանողների ուսման վարձը, ուսանողներն աջակցություն են ստացել՝ արտերկրում ուսումը շարունակելու համար, կազմակերպվել են փառատուներ, տարաբնույթ միջոցառումներ¹:

2015 թ. հիմնադրամի միջոցներով վերանորոգվել և վերակառուցվել են Կոմիտասի տուն-թանգարանը, Հայոց ցեղասպանության թանգարանը, իսկ ԼՂՀ-ում կառուցվել է Մեսրոպ Մաշտոցի անվան Մատենադարանի մասնաճյուղը²:

Ընդհանուր առմամբ՝ «Փյունիկ» հիմնադրամը 1998 թվականից ցայսօր 100 մլն ԱՄՆ դոլարի ներդրումներ և բարեգործական ձեռնարկներ է իրականացրել ՀՀ-ում և Արցախում³:

«Հայաստան-Արցախ» հիմնադրամը (AAF, Armenia Artsakh Fund), որի նպատակն է աջակցել Հայաստանի և Արցախի բնակչությանը, կազմավորվել է 2015 թ. դեկտեմբերի 1-ին Գլենդելում (ԱՄՆ): Հիմնադրամը օժանդակություն է ցուցաբերել Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի հիվանդանոցներին, պոլիկլինիկաներին, դպրոցներին, մանկատներին և բարեգործական տարբեր հաստատություններին՝ նրանց տրամադրելով կենսական անհրաժեշտության դեղորայք, պատվաստանյութեր, մանկական սնունդ, բժշկական, գյուղատնտեսական սարքավորումներ, համակարգիչներ, ձմեռային հագուստ և այլն: «Հայաստանի զարգացման նախաձեռնություններ» (IDeA, Initiatives for Development of Armenia Foundation) հիմնադրամի ուշադրության կենտրոնում են եղել այն ծրագրերը, որոնք կենտրոնացվել են ՀՀ-ում և Արցախում: Դրանք նպաստել են հատկապես Արցախի սոցիալ-տնտեսական զարգացմանն ու բարեկեցությանը:

2009 թ. «Հայ օգնության ֆոնդը» ԼՂՀ բուժհիմնարկներին տրամադրեց 250 արկղ տարբեր տեսակի բժշկական պարագաներ՝ ներարկիչներ, թթվածնային փողակներ, անզգայացման դիմակներ, հիվանդների խնամքի համար անհրաժեշտ այլ պիտույքներ, նաև մանկական վիտամիններ: ԼՂՀ առողջապահական համակարգում ծրագրեր իրականացնելու առումով նշանակալից էր 2005 թվականը: Բացի 37 բուժկետերի վերանորոգումից և նրանց բուժսարքավորումներով համալրելու գործընթացից՝ Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի առողջապահության ծառայությունների և ուսումնասիրությունների կենտրոնի հետ համատեղ իրականացվեց Մարտունու, Մարտակերտի, Ասկերանի և Հադրութի շրջանների բուժանձնակազմի վերապատրաստումը, որն ընդգրկեց հիշյալ շրջանների 296 բուժաշխատողներին: Լեռնային Ղարաբաղի բուժական կազմակերպության պատասխանատուներն ու բուժաշխատողները՝ 113 մարդ, վերապատրաստվեցին նաև «Մանկական հիվանդությունների ինտեգրացված վարում» ծրագրով: Մինչև տարեվերջ Հադրութի շրջանում հնարավոր եղավ վերականգնել 15, իսկ Մարտակերտի շրջանում՝ շուրջ 240 բնակելի շենքեր⁴: Իր գործունեության տարիների ընթացքում «Հայ օգնության ֆոնդը» Հայաստանում և Արցախում իրականացրել է շուրջ 270 մլն ԱՄՆ դոլարի մարդասիրական օգնության և զարգացման ծրագրեր⁵:

Հայաստան գործունեությամբ է զբաղվում ամերիկահայ գործարար Սեմ Սիմոնյանը, ով «Սիմոնյան» կրթական հիմնադրամի հիմնադիրն ու նախագահն է: Բարերարը Հայաստանի ամերիկյան համալսարանի հոգաբարձուների խորհրդի անդամ է, 2000 թվականից՝ ՀԲԸՄ կենտրոնական վարչության անդամ, նաև ՀԲԸՄ փոխնախագահն է: Ս. Սիմոնյանը նաև ԱՄՆ-ի «Էփիջի Լեբս ԷյԷմ» (Epygi Labs AM) ընկերության հիմնադիրն է, որի մասնաճյուղը Հայաստանում բացվել է 1997 թ.⁶: «Սիմոնյան» կրթական հիմնադրամը Հայաստանի

¹ *Տե՛ս նույն տեղում, էջ 274:*

² *Տե՛ս նույն տեղում:*

³ *Տե՛ս նույն տեղում:*

⁴ *Տե՛ս Ավետիսյան Ս. և ուրիշներ, նշվ. աշխ., էջ 124:*

⁵ *Տե՛ս նույն տեղում:*

⁶ *Տե՛ս Հակոբյան Հ., նշվ. աշխ., էջ 398:*

կրթական և տեղեկատվական տեխնոլոգիաների զարգացման ոլորտում կարևոր դերակատարություն ունի: Հիմնադրամի՝ շուրջ 45 մլն ԱՄՆ դոլարի ներդրմամբ 2011 թ. Երևանում բացվեց «Թումո» ստեղծարար տեխնոլոգիաների կենտրոնը, որը 12-18 տարեկան հազարավոր պատանիների ու աղջիկների համար կազմակերպում է արտադպրոցական ուսուցում՝ կարևոր ներդրում ունենալով նորագույն տեխնոլոգիաների ոլորտում հայ երիտասարդ մասնագետների պատրաստման գործում: Այսօր Թումո կենտրոն է գործում նաև Ստեփանակերտում: Ուրախալի է, որ մասնաճյուղեր են ստեղծվելու նաև այլ երկրներում¹:

Այսպիսով՝ չափազանց մեծ է հիմնադրամների դերը նորանկախ Հայաստանի և Արցախի սոցիալ-տնտեսական կյանքում: Իրագործելով լայնածավալ մարդասիրական ծրագրեր՝ հիմնադրամներն աջակցեցին հասարակության գրեթե բոլոր շերտերին, ընդլայնեցին ու կատարելագործեցին իրենց գործունեության ձևերն ու մեթոդները՝ հետագա տարիների համար մշակելով նորերը: Հայաստանի Հանրապետության և Արցախի ծանրագույն սոցիալ-տնտեսական ժամանակահատվածում հիմնադրամները բացառիկ դեր ունեցան թե՛ պետությանը, թե՛ բնակչությանը բազմաբնույթ և լայնածավալ օգնություն ցուցաբերելու հարցում: Նրանց գործունեությունը զգալիորեն մեղմեց տնտեսական ճգնաժամը և դյուրացրեց դրա հաղթահարումը: Կարծում ենք՝ հիմնադրամների գործունեության բացակայության դեպքում սոցիալ-տնտեսական ճգնաժամի հետևանքները շատ ավելի ծանր և անկանխատեսելի կլինեին: Հարկ է նշել, որ աջակցությունը հատկապես Արցախին բարոյահոգեբանական նշանակալի դեր է խաղացել, քանի որ սոցիալ-տնտեսական դժվար վիճակում հայտնված արցախցի քաղաքացիների մեջ, ըստ էության, բարձր էր պահում հավատն ապագայի հանդեպ:

Эдик Минасян, ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВСЕАРМЯНСКИХ ФОНДОВ, ОБЩЕСТВЕННЫХ И БЛАГОТВОРИТЕЛЬНЫХ ОРГАНИЗАЦИЙ ПО УКРЕПЛЕНИЮ ОТНОШЕНИЙ АРЦАХ-ДИАСПОРА В ПЕРВЫЕ ДЕСЯТИЛЕТИЯ XXI ВЕКА. В статье проанализированы соответствующие источники и показаны многочисленные программы, реализуемые Всеармянским фондом «Айастан» в Арцахе, от восстановления разрушенных войной населенных пунктов, организации сельскохозяйственных работ, закупки семян, пестицидов и топлива, до строительства автомобильной дороги Север-Юг, решения научных, образовательных, культурных, водохозяйственных и многих других социально-экономических задач.

Представление и анализ документальных материалов позволили выявить ряд фондов, неправительственных и благотворительных организаций, оказавших серьезную поддержку Арцаху практически во всех сферах социально-экономического развития, а также в области здравоохранения и культуры: «Линси», «Дети Армении», «Измирлян», «Семья Гафесчян», «Туфенкян», «Армения-Арцах», фонды «Инициативы развития Армении», Медицинская благотворительная общественная организация Говарда Карагезяна, Благотворительная организация «Мемориальная программа Джинишян», Все-Армянский фонд развития человеческих ресурсов «Пюник» и другие.

Итак, роль фондов, неправительственных, благотворительных и других организаций была крайне решающей в социально-экономической жизни Арцаха в первые два десятилетия XXI века. Следует отметить, что эта поддержка также сыграла значительную морально-психологическую роль для жителей Арцаха, которые оказались в сложной социально-экономической ситуации, но сохранили веру и оптимизм на будущее.

Ключевые слова: фонд, социально-экономический, образовательный и культурный, Арцах, Всеармянский фонд «Айастан», программа, убитые борцы за свободу в НКР

¹ Տե՛ս նույն տեղում:

и инвалиды, гуманитарная помощь, социальная инфраструктура, патриотическая деятельность.

Edik Minasyan, ACTIVITIES OF THE ALL-ARMENIAN FUNDS, NGOS AND CHARITABLE ORGANIZATIONS TO STRENGTHEN ARTSAKH-DIASPORA RELATIONS IN THE FIRST DECADES OF THE 21ST CENTURY. The article analyzes the relevant sources and shows the numerous programs implemented by the All-Armenian Fund “Hayastan” in Artsakh, from the restoration of war-torn settlements, the organization of agricultural work, the purchase of seeds, pesticides and fuel to the construction of the North-South Highway, implementation of scientific, educational, cultural, water supply and many other socio-economic issues.

The presentation and analysis of the documentary materials revealed a number of foundations, non-governmental and charitable organizations that have shown serious support to Artsakh in almost all spheres of social-economic development, as well as in the fields of the healthcare and culture: “Lincy”, “Children of Armenia”, “Izmirlian”, “Cafesjian Family”, “Tufenkyan”, “Armenia-Artsakh”, “Development Initiatives Armenia” foundations, Howard Karagozyan Medical Charitable Non-Governmental Organization, Jinishian Memorial Program Charitable Organization, All-Armenian Fund “Pyunik” for Human Resources Development and other organizations.

So, the role of foundations, non-governmental, charitable and other organizations was enormous in the social-economic life of Artsakh in the first two decades of the 21st century. It should be noted that this was a significant moral and psychological support for the people of Artsakh, who had appeared in a difficult social-economic situation, but maintained their faith and optimism for the future.

Key words: foundation, social-economic, educational and cultural, Artsakh, All-Armenian Fund “Hayastan”, program, killed and disabled freedom fighters in NKR, humanitarian aid, social infrastructure, patriotic activities.